

Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenlerinin Sınıf ve Web Temelli Tarihsel Birincil Kaynakları Kullanma Durumları

Osman Kubilay GÜL^{1*} & Aslıhan GEZ²

Gönderilme Tarihi: 23 Mart 2021 Kabul Tarihi: 20 Mayıs 2021
DOI: 10.38015/sbyy.901938

Öz:

Tarih eğitiminin doğasını oluşturan birincil kaynaklar sosyal bilgiler eğitiminin de önemli bir parçasıdır. Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler ve tarih öğretmenlerinin hem sınıf temelli hem de web temelli birincil kaynakları kullanım durumlarını tespit etmektir. Çalışma nicel araştırma modellerinden tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya kamu ve özel sektörde görev yapan 61'i tarih ve 144'ü sosyal bilgiler öğretmeni olmak üzere toplam 205 öğretmen katılmıştır. Veri toplama amacıyla Hicks, Doolittle ve Lee (2004) tarafından geliştirilen anket Türkçeye uyarlanarak kullanılmıştır. Veriler Google Forms aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmıştır. Verilerin analizi SPSS 24 programı ile gerçekleştirilmiş ve betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre öğretmenlerin genel olarak birincil kaynak kullanımını önemli gördüğü ve web tabanlı birincil kaynakların kullanımına yönelik olumlu bakışa sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte öğretmenler, birincil kaynaklara ulaşmak için çok fazla web sitesi taramak gerektiği gibi olumsuz durumlar belirtmiştir. Ayrıca öğretmenler, web temelli birincil kaynak kullanımının artması için öğretim programlarında tarihsel belgeleri inceleme konusuna daha fazla zaman verilmesi ve konuyla ilgili eğitim yapılmasını gerekli görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Birincil kaynaklar, sosyal bilgiler, tarih, web.

Abstract:

Primary sources that constitute the nature of history education are also an important part of social studies education. The aim of this study is to determine social studies and history teachers' current using situations of both classroom-based and web-based primary resources. The study was carried out by survey model, one of the quantitative research models. A total of 205 teachers, including 61 history and 144 social studies teachers, working in the public and private sectors participated in the study. The survey developed by Hicks, Doolittle, and Lee (2004) was adapted to Turkish and used for data collection. Data has been collected online with Google Forms. Data analysis was performed with SPSS 24 program and descriptive analysis was used. According to the findings, it can be claimed that teachers generally consider the use of primary source important and have a positive view of the use of web-based primary resources. However, teachers cited negative situations, such as the need to scan too many websites to access primary resources. In addition, in order to increase the use of web-based primary resources for teachers, it was considered necessary to give more time to examine historical documents in curriculums and to provide training on the subject.

Keywords: Primary sources, social studies, history, web.

¹Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye. Orcid ID: 0000-0001-9829-1819

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye. Orcid ID: 0000-0003-4425-3635

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author): kubilaygul@gmail.com

GİRİŞ

Sosyal Bilgiler dersi disiplinler arası yapısından dolayı tarih bilimini de bünyesinde barındırır. Tarih disiplini; “geçmişte olan hadiseler veya bunlar hakkındaki belgelerin verileri” olarak tanımlanmaktadır (Ariel & Will, 1983). Sosyal bilgiler öğretimindeki amaçlarından birinin öğrencilerin sosyal bilimlerin metodolojisini tanımaları ve çeşitli becerileri içselleştirmeleri olduğu söylenebilir (Kabapınar, 2006, s. 339). Günümüz tarih öğretiminde tarihin doğasının öğrencilere kavratılması gerektiği, pedagojik tarih ve bilimsel tarihin birbirinden bağımsız olmadığı ve öğrencilerde tarihçi becerilerinin geliştirilmesi anlayışı hâkimdir (Ata, 2002, s. 82). Söz konusu bu tarihsel beceriler; tarihsel kaynaklarla çalışma, tarihsel sorgulama yürütme, geçmişte bir tarihçi gibi yeniden inşa etme, tarihsel düşünme/anlama/ingelem süreçlerinin deneyimlenmesi ve geliştirilmesi olarak sıralanabilir (Dilek, 2009, s. 636). Amerika Birleşik Devletleri’nde ise bu beceriler, “Tarihsel Düşünme Standardı” çerçevesinde incelenmektedir. Bunlar; kronolojik düşünme, tarihsel anlama, tarihsel analiz ve yorum, tarihsel araştırma ile tarihsel sorunların analizi ve karar verme becerileridir. Tarihsel becerilerin sosyal bilgiler ile ilişkisi doğrultusunda Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi’nin yayınladığı standartlar arasında yer alan “öğrenciler, geçmişte inşa etmede değişik kaynakları (mektuplar, günlükler, haritalar, fotoğraflar gibi) tanıyabilmeli ve kullanılabilmeli” ifadeleri bulunmaktadır (Ata, 2002, s. 82). Tarih öğretimindeki bu yaklaşımdan dolayı sosyal bilgiler ve tarih derslerinde öğrencilerden geçmişe ait olaylarla ilgili kanıtlara ulaşması, onları sorgulayıp değerlendirerek kendi tarihsel bilgilerini oluşturmaları başlıca amaçlardan biridir (Craver, 1999, s. 8). Çünkü tarihsel bilgiye ancak bu yolla; kanıtlar sayesinde ulaşılabilir.

Literatürde tarihsel kaynaklar, tarihsel kanıt veya tarihsel materyal olarak da karşımıza çıkmaktadır (Dönmez & Altıkulaç, 2014, s. 924). Çağlayan’a (1981) göre tarihsel kaynaklar insanların toplumsal yaşantısından ortaya çıkmış tüm yazılı yazısız belgelerdir. Tosh (2005, s. 31) ise daha genel bir tanım ile insanların geçmişteki faaliyetlerinden geriye kalan her türlü bulguyu tarihsel kaynak bağlamında ele almıştır. Tarihsel kaynaklar bir tarihçi tarafından kullanıldığı takdirde ise kanıt dönüşmektedir (Dönmez & Altıkulaç, 2014, s. 925). Tarih öğretiminde kanıt temelli bir anlayışın gerekçelerini Safran ve Köksal (1998) şöyle açıklamışlardır; Sınıf içerisinde kazanımlarla bağlantılı kanıtlar sayesinde öğrencilerin zihinlerinde soyut olan kavramlar somutlaşacaktır. Öğrenciler önceden hazır bilgileri hikâyeleştirirken kanıtlar bu bilgilerin delili olmaktadır ve öğrencilerin sosyal bilimcilerin kullandığı becerileri (çıkarımda bulunma, eleştirel bakış açısı gibi) kullanmasını beraberinde getirecektir. Öğrenciler ilk kaynaklarla yüz yüze gelerek zihinsel bir yapılandırma sürecinden geçecek, zihinsel sorgulamalar ile tarihsel becerilerini geliştireceklerdir. Görüldüğü gibi kanıt temelli bir yaklaşımın pek çok olumlu getirisi bulunmaktadır.

Tarih yazımında iki tür kaynak kullanımından söz etmek mümkündür; Birincil kaynak ve ikincil kaynak. Birincil kaynaklar, “bir zaman dilimi, kişi veya belirli bir olay hakkında daha fazla bilgi edinmek için mevcut orijinal metinsel (mektuplar, günlükler, konuşmalar) ve metinsel olmayan (fotoğraflar, çizimler) kaynaklardır” (Morgan & Rasinski, 2012, s. 584). İkincil kaynaklar ise birincil kaynaklardan faydalanarak oluşturulan kaynaklar olup (Acun’dan aktaran Şener, 2019, s. 19) bu kaynaklar tarihin dolaylı olarak aktarıldığı ve tarihçinin yorumuna rastlanılan, tarihçilerin geçmişle ilgili yazdığı şeyler; tarih kitapları, ders kitapları, film gibi kaynaklardır (Vella, 1999). Amerikan Kongre Kütüphanesi birincil kaynakları “tarihin ham maddeleri, çalışmanın geçtiği zamanda oluşturulan orijinal belgeler ve nesnelere” (Library of Congress, 2021) olarak tanımlamıştır. Birincil kaynaklar araştırılan

konu/soru hakkında “ilk elden tanıklık” veya “doğrudan kanıt” sağlar. Bu kaynaklar genellikle olayların veya koşulların meydana geldiği zamanda, olayları veya koşulları yaşayan tanıklarca oluşturulur. Öte yandan sonradan kaydedilen otobiyografiler, anılar ve sözlü tarih de birincil kaynak olabilir (Yale University, 2021). Birincil kaynaklar el yazmaları, birincil şahıs günlükleri, sözlü tarih, mektuplar, röportajlar, fotoğraflar, haritalar, filmler, ses kayıtları, müzik ve tarih parçaları ayrıca yerler ve insanlar da olabileceği gibi (Veccia, 2004) “sanat ve edebiyat eserleri, anketler ve saha çalışmaları, kitap, dergi ve gazete makaleleri, ilanlar, kamu görüş anketleri, orijinal belgeler (doğum belgeleri, mülkiyet belgeleri) ve sayım istatistikleri gibi araştırma verileri, devlet kurumlarının resmi ve resmi olmayan kanıtları, patentler, raporlar, deneysel araştırma sonuçlarını bildiren bilimsel dergi makaleleri, e-posta, bloglar, liste sunucuları, haber gruplarında internet iletişimi” gibi eserler de olabilir (Santiago Canyon College, 2021).

Öte yandan birincil kaynakları kullanmadan önce bu kaynaklara nasıl ulaşılacağı da tartışılabilir. Aile arşivleri birincil kaynaklara ulaşma noktasında ilk başvurulacak kaynaklar olabilir. Bu kaynaklar kişisel mektuplar, günlükler, eski fotoğraflar gibi tarihin kişiselleştirilmesine yardımcı olabilecek kaynaklardır (Barton’dan aktaran Akbulut, 2019, s. 22). Gray ve Owens (2003, s. 387) birincil kaynaklara erişebilmek için araştırılabilecek şu yolları aktarmıştır: belediye / ilçe tarihçisi, yerel kayıt havuzları, müzeler ve tarihi topluluklar, üniversite kütüphanesi / özel koleksiyonlar, yerel kütüphane- tarih odası, bit pazarı / yerel kitapçılar, tavan arası araması (kişisel depo), mezarlıklar ve internet. Ayrıca son yıllarda internette bulunan belge ve ders sayısında yüksek bir artış olduğu belirtilmiştir (Gray ve Owens, 2003). Dijital arşivler birincil kaynaklara ulaşılabilir diğer bir yoldur. Arşivlerden elde edilen kaynaklar sınıf ortamında basılı olarak kullanılabilir gibi hem eğitimciler hem de öğrenciler tarafından okul ve okul dışı zamanlarda çevrimiçi olarak da kullanılabilir. Çünkü günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi birincil kaynakların kullanımı ile ilgili alışkanlıkları da değiştirmiştir. Bilgi artışı ile ortaya çıkan depolama anlayışı ile bilgi dijital ortamlara aktarılmıştır. 1990’lardan sonra Kongre Kütüphanesinin “Amerikan Hafıza Projesi” ile sunduğu birincil ve ikincil kaynaklar başta ABD olmak üzere diğer ülkelerde de sosyal bilgiler eğitimini etkilemeye başlamıştır. Ülkeler “hafıza mekanlarını” dijital kütüphanelere aktarmaya başlamışlardır (Ata, 2011, s. 263). Böylelikle dijital arşivler görsel, işitsel ve metinsel formatları birleştiren çoklu medya ile öğrencilere farklı öğrenme stilleri sunmaktadır. Eamon (2006), birincil kaynaklar konusunda öğrenciler tarafından hiçbir zaman gerçekten popüler olmayan slaytlar, fotokopiler ve diğer materyallere göre internetin öğrenciler tarafından benimsendiğini belirtmektedir. Öğrenciler dijital arşiv medyaları ile çalışırken basılı kaynaklarda olduğu gibi materyallerin doğruluğunu sorgulayabilirler. Bu sorgulama onların bir uzman gibi eleştirel düşünme becerileri kazanmasında yardımcı olur (Doğan & Dinç, 2007, s. 203). Hicks, Doolittle ve Lee (2004) ücretsiz olarak bulunabilen web tabanlı birincil kaynakların ortaya çıkışının sosyal bilgiler eğitiminin yeniden canlandırılması ve dönüşümü için önemli bir bileşen olarak hizmet edebileceğini belirtmiştir. Bu bakımdan ülkemizde faaliyet gösteren Devlet Arşivleri Başkanlığı, Millî Kütüphane gibi resmi kurumlar eğitimde arşiv belgelerinin kullanılması ile ilgili başvurulacak önemli kaynaklar olabilir.

Tarih öğretiminde birincil kaynakların sınıf ortamında kullanılması öğrencilerin birtakım çıkarımlar yapmalarına katkı sağlayabilir ancak bunun için ön bilgi gerektiği unutulmamalıdır (Ata, 2001, s. 6). Çünkü bu kaynaklar ders kitaplarından farklıdır. Birincil kaynakları kullanmak diğer öğretim materyalleri ile çalışmanın aksine önemli araştırma ve eleştirel düşünme becerilerini gerektirir. Öğretmenler bu kaynakları sınıflarında etkili bir biçimde kullanmadan önce -genellikle öğretmen eğitiminde veya kütüphane okullarında

öğretilmediğinden- birincil kaynaklar ile çalışabilmeyi öğrenmelidirler (Veccia, 2004, s. 2). Tarih öğretiminde kanıta dayalı anlayışı benimseyen öğretmenler öğrencilere, tarihçilerin yaptıklarını anlamayı öğretmeyi; kısmen veya tamamen, tarihçinin yaptığını yaptırmayı; kendi tarih çalışmalarını sürdüreceği olan geleceğin tarihçileri gibi davranmayı göz önünde bulundururlar (Nichol, 1996, s. 15). Fines (1996, s. 125) de kanıta dayalı öğretim yönteminde öğretmenden ziyade öğrencinin çalışması gerektiğini belirtmektedir. Öğrenci için kanıtlarla çalışmak aktif öğrenmeye ve anlamaya katkı sağlar. Geçmişle ilgili kanıtlar bugüne çok yönlü bakılmasına olanak tanır ve konunun daha iyi öğrenilmesine yardımcı olur. Etkili kullanıldığında duyguları ve hayal gücünü geliştirir. Birincil kaynaklar bize ikincil kaynakların nadiren sunacağı gerçeklik hissini sunar. Öğretmenler sınıflarında birincil kaynaklar vasıtasıyla öğrenciyi gözlem yapmaya sevk edebilir; sorgulayıcı ve araştırmacı rolünü üstlenmelerini sağlayabilir, sorgulayıcı bir yaklaşımla öğrencilerin kendi düşünce ve yorumlarıyla sonuca ulaşmasına yardımcı olabilir (Aslan & Turan, 2016, s. 349). Craver (1999, s. 8-10) birincil kaynakların ikincil kaynaklara göre aşağıdaki avantajlara sahip olduğunu vurgulamıştır:

- Gerçeğe ulaşmada en iyi kanıt parçalarıdır. Kişiler, olaylar ve sorunlar hakkında gerçeği keşfetmeye yardımcı olan temel araçlardır.
- Olayların anlamlı temsilini sağlarlar, bu kaynaklar gerçeğin ardından bile okumayı heyecanlı kılan bir “oradasın” özelliğine sahiptir. Sahnedeki ilk kelimeyi temsil ederler ve ayrıca eleştiri ve analizden yoksundurlar.
- Daha sonra delilleri yorumlamazlar. Birincil kaynaklar belirli bir bakış açısı ile yazılmış, oluşturulmuş veya tasarlanmış olsa da genellikle geriye bakılmamaktadır.

Tarih, Sosyal Bilgiler ve İnkılap Tarihi Dersi Öğretim Programlarında birincil kaynakların kullanılması tavsiye edilmiştir. Söz konusu programlarının tümünde tarihsel becerilere yönelik ifadeler bulunmaktadır. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının özel amaçlarında birincil kaynakların kullanılmasına yönelik şu ifadeler bulunmaktadır: “Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesnelere, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemeleri, değişim ve sürekliliği algılamaları.” 8-9). Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programının amaçlarındaki şu ifadeler ise öğrencilerin tarihçilerin izlediği süreci anlamlandırmalarına ve yapılandırmalarına yönelik olduğu söylenebilir “...birincil ve ikincil kaynaklarda yer alan kanıtları belirleme, analiz etme, yorumlama ve değerlendirmeyi içeren tarihe özgü yeterlilik ve becerileri geliştirmeleri, edindikleri bilgilerin doğruluğunu ve geçerliliğini sorgulayarak kanıtlarla desteklenen çıkarımlarda bulunmaları; geçmişin tarihî bilgiye dönüştürülmesi süreçlerinde tarihçilerin esas aldıkları ilkeler ile yararlandıkları yöntemleri ve kullandıkları becerileri birer yaşam becerisi haline getirmeleri.” Ayrıca alana özgü beceriler bölümünde; tarihsel kavrama becerisi, değişim ve sürekliliği algılama becerisi, tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma becerisi, tarihsel analiz ve yorum becerisi ve tarihsel empati becerilerinin tümünde birincil kaynakların kullanımına ve önemine dikkat çekilmiştir (MEB, 2018b, s. 12-17). İnkılap Tarihi (8. sınıf) programında da öğrencilere tarihe özgü beceri ve yeterliliklerin kazandırılması amaçlanmıştır. Programın uygulanmasında birinci el kaynakların (arşiv belgeleri, somut tarihi miras öğeleri, Nutuk vb.) kullanılması ele alınan dönemle ilgili yazılı, sesli, görsel ve görüntülü kaynaklara yer verilmesi, sözlü ve yazılı edebî ürünler, gazete, internet gibi araçlardan yararlanılması tavsiye edilmiştir (MEB, 2018c, s. 9).

Literatürde birincil kaynaklarla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Akbaba'nın (2005) tarih öğretiminde fotoğraf kullanmaya yönelik çalışmada görsel materyal ve tarihi belge

olarak kullanılan fotoğrafların öğrenciler tarafından çözümlenmesi ve çıkarımlarda bulunulması ile öğrencilerin akademik başarılarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Aslan ve Turan (2016) tarih öğretmenlerinin görsel materyal kullanım düzeylerini incelediği çalışmada öğretmenlerin büyük kısmının görselleri etkin kullanma düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ortaöğretim tarih derslerinde birinci ve ikinci el kaynaklar ile etkinlik temelli ders işlenmesiyle Işık (2011) tarafından yapılan deneysel çalışmada, deney grubunun tarihsel düşünme becerilerinin kontrol grubuna göre daha fazla arttığı belirlenmiştir. Alabaş (2007) tarafından hazırlanan doktora tezinde birinci ve ikinci elden yazılı ve görsel kaynaklar kullanılarak yürütülen kanıt temelli öğretim sayesinde 12 yaş grubundaki öğrencilerin öğrenme düzeylerinde bilişsel alanda tarihçiler gibi derin tarihsel analizlere ulaşabildiği raporlanmıştır. Öğretmen adayları ile yürütülen bir çalışmada ise Dönmez ve Altıkulaç (2014) katılımcıların derste tarihsel kaynak kullanmada istekli olduklarını ancak bu kaynakları nasıl kullanacakları konusunda kendilerini yeterli görmedikleri, ayrıca en çok arşiv belgeleri, arşiv filmleri ve hatıralar gibi kaynaklara öncelik verdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Özbaş (2010) hazırladığı doktora tezinde tarihsel düşünme gelişimi ve tarihsel kanıt kullanımı ile ilgili olarak 12-14 yaş arası öğrenciler ile çalışmış ve araştırma sonunda öğrenciler, tarihsel bilginin doğasına yönelik, kanıt temelli anlamada gelişim kaydetmişlerdir. Şahingöz ve Akbaba'nın (2009) lisans öğrencileri ile yaptığı deneysel çalışmada Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinde çoklu ortam kullanımının öğrencilerin akademik başarılarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Servet, Dinç ve Acun (2018) eylem araştırması yöntemi ile yürüttükleri makale çalışmasında ise müzelerin ve tarihi mekanların öğretime dahil edilmesi ile öğrencilerin tarih algılarında olumlu değişimler olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra Doğan ve Dinç (2007) tarafından yürütülen çalışmada ABD ve İngiltere'de bulunan resmi arşivlerin eğitim ve öğretim boyutunda kullanımını incelenmiş ve ülkemizdeki benzer kurumlar için de çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı sosyal bilgiler ve tarih öğretmenlerinin birincil kaynakları kullanım durumlarını belirlemektir. Araştırmada öğretmenlerin basılı birincil kaynakları kullanma durumlarının yanı sıra web aracılığıyla ulaşabilecekleri birincil kaynakları sınıflarında (metin, fotoğraf, video) kullanım durumlarının incelenmesi hedeflenmektedir. Çünkü günümüzde tarihsel kanıt olarak ele alınan birincil kaynakların web ortamına aktarıldığı ve yaygınlaştığı düşünüldüğünde eğitimcilerin de bu kaynaklara ulaşarak derslerine entegre etmeleri önemli görülmektedir.

Araştırmanın amacına bağlı olarak aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Öğretmenlere göre sosyal bilgilerin ve tarihin öğrenilme ve öğretilme amaçları nelerdir?
2. Öğretmenlere göre birincil kaynakların kullanım amaçları nelerdir?
3. Öğretmenlere göre web temelli birincil kaynakların avantajları nelerdir?
4. Öğretmenlere göre web temelli birincil kaynaklar nasıl kullanılmaktadır?
5. Öğretmenlerin web temelli birincil kaynakları kullanmama nedenleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, veri toplama aracı ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Çalışma nicel araştırma modellerinden tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Nicel araştırmalar, deneysel araştırma, ilişkisel araştırma ve tarama araştırması şeklinde üç temel grupta toplanabilir (Creswell, 2012). Tarama çalışmaları “hipotezleri test etmek veya insanların bazı konu veya konular hakkındaki görüşleri hakkındaki soruları yanıtlamak için veri toplamayı içerir” (Gay, Mills & Airasian, 2011, s. 183). Karasar (2009) da tarama modelinin geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçladığını belirtmektedir. Çalışmanın amacı da öğretmenlerin birincil kaynakları kullanım durumlarını doğrudan betimleyerek incelemek olduğu için tarama modelinin kullanılması uygun görülmüştür.

Evren ve Örneklem

Araştırmada katılımcılarını kamu ve özel okullarda görev yapan Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmenleri oluşturmaktadır. Çalışmada örneklemin seçiminde kolay ulaşılabılır ve uygulama yapılabilir birimlerde veri toplanabilmesi amacıyla olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Creswell, 2012; Cohen, Manion & Morrison, 2007). Bu şekilde 61 Tarih, 144 Sosyal Bilgiler öğretmeni şeklinde toplam 205 öğretmen araştırmaya katılmıştır.

Katılımcıların, %51,7’si kadın, %48,3’ü erkektir; %36’sı 21-30, %37’si 31-40, %21’i 41-50, %6’sı 51-60 yaş aralığındadır; %67,3’ü lisans, 32,7’si lisansüstü mezundur; %35,1’i 1-5, %21’i 6-10, %14,6’sı 11-15, %5,9’u 16-20, %23,4’ü 20-30 yıl arası mesleki tecrübeye sahiptir. Ayrıca katılımcıların %44,4’ü il merkezinde, %42’si ilçede, %13,7’si kasabada; %56,6’sı 1-500 öğrenci kapasiteli, %25,9’u 501-1000 öğrenci kapasiteli, %17,6’sı 1001-1500 öğrenci kapasiteli okullarda; %19’u düşük sosyo-ekonomik, %74,1’i orta sosyo-ekonomik, %5,9’u yüksek sosyo-ekonomik, %1’i değişken sosyo-ekonomik düzeyli okullarda görev yapmaktadır. Öğretmenlerin %52,7’si sosyal bilgiler, %17,6’sı inkılap tarihi, %29,8’i tarih derslerini vermektedir.

Veri Toplama Araçları

Tarama modeli ile yürütülen çalışmalarda veriler genel olarak anketler, ölçekler ve kişisel veri formları ile toplanmaktadır. “Anketler, insanların tutumları, inançları, değerleri, demografik özellikleri, davranışları, fikirleri, alışkanlıkları, istekleri, fikirleri ve diğer bilgi türleri hakkında bilgi edinmek için kullanılır” (McMillan & Schumacher, 2013, s. 253). Araştırmada veri toplama amacıyla Hicks, Doolittle ve Lee (2004) tarafından geliştirilen anket kullanılmıştır. Anketin kullanılması için anket öncelikle Türkçeye uyarlanmıştır. Çeviride, kaynak dilden hedef dile çevirinin yapıldığı bundan sonra da yapılan çevirinin kaynak dile yeniden farklı bir uzman tarafından çevrildiği geri çeviri tekniği kullanılmıştır (Brislin, 1970). Uyarlama için öncelikle kaynak dil olan bir İngilizce dil uzmanı tarafından anketin çevirisi hedef dil olan Türkçeye yapılmıştır. Ardından çeviri başka bir dil uzmanı tarafından İngilizceye geri çevrilmiş ve orijinali ile karşılaştırıldıktan sonra Türkçe hali oluşturulmuştur. Çevirisi yapılan anket pilot uygulamaya hazırlık için bir Türkçe, üç sosyal bilgiler eğitimi uzmanına gönderilerek anlatım açısından son düzeltmeleri yapılmıştır. Bunların ardından pilot uygulamada anket 5 sosyal bilgiler, 5 tarih öğretmenine uygulanmıştır. Pilot uygulama ile Türkçeye çevrilmiş ve uzman görüşlerine göre düzenlenmiş olan anketin öğretmenler tarafından anlaşılabilirliğine ve Türk eğitim sistemine uygunluğuna ilişkin görüşler belirtilmiştir. Pilot uygulama sonucu alınan dönütlere göre son şekli verilen anket uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Böylelikle anketin geçerliğine yönelik önlemler alınarak uyarlama yapılmaya çalışılmıştır.

Anket demografik bilgiler haricinde toplam 13 bölümden oluşmaktadır. Anket özellikle üç bölümle sınırlıdır: demografik bilgiler, sınıf tabanlı tarihsel birincil kaynak kullanımı ve web tabanlı birincil kaynak kullanımı. Sınıf tabanlı ve web tabanlı birincil kaynakların kullanımına ilişkin sorular birbirine paralel olacak şekilde tasarlanmıştır. Anket sorularında öğretmenlerin bir seçeneği diğerine tercih etmek yerine öneme ve sıklığa göre sıralayabilecekleri bir dizi cevap seçenekleri sunulmuştur. Bu 13 bölümün her birinde maddeler verilerek öğretmenlerin bunları tercih etme durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Demografik bilgilerde 9 soru yer almaktadır. Birinci bölümde 4, ikinci bölümde 6, üçüncü bölümde 4, dördüncü bölümde 5, beşinci bölümde 5, altıncı bölümde 2, yedinci bölümde 6, sekizinci bölümde 6, dokuzuncu bölümde 5, onuncu bölümde 4, on birinci bölümde 9, on ikinci bölümde 5, on üçüncü bölümde 6 madde bulunmaktadır. Anketin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .74 olarak hesaplanmıştır (Hicks, Doolittle & Lee, 2004).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Google Forms altyapısı kullanılarak anket hazırlanmış ve araştırmacılar tarafından kolay ulaşılabilir bir referans grubuna katılım bağlantısı gönderilmiştir. Katılımcılar diğer sosyal bilgiler ve tarih öğretmenlerine bağlantı adresini ileterek katılımcı sayısını artırmışlardır. Verilerin toplanmasına 2020 yılı Aralık ayında başlanmış ve 2021 yılı Şubat ayında verilerin toplanma süreci tamamlanmıştır. Bu şekilde toplanan veriler analiz için bilgisayar ortamına alınmıştır. Verilerin analizi SPSS 24 (Statistical Package for the Social Sciences) bilgisayar programı ile yürütülmüştür. SPSS bilgisayar programı dâhilinde betimsel (yüzde, frekans, ortalama) analizler kullanılmıştır. Çünkü tarama modelinde geçmişte ya da halen var olan bir durumun olduğu gibi betimlenmesi amaçlanmaktadır (Karasar, 2009). Bunun için de en uygun analiz tekniklerinin betimsel analizler olduğu düşünülmüştür.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, Sosyal Bilgilerin Öğrenme ve Öğretme Amacı, Kaynakların Kullanım Amaçları, Sınıf ve Web Temelli Tarihsel Birincil Kaynak Kullanımının Karşılaştırması, Web Temelli Birincil Kaynak Kullanımının Tasviri, Öğretmenlerin Web Tabanlı Birincil Kaynakları Kullanmamalarının Nedenleri başlıkları altında bulgular tablolar şeklinde sunulmaktadır.

Sosyal Bilgilerin Öğrenme ve Öğretme Amacı

Tablo 1. Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretiminin Amacı

1.Sosyal bilgiler ve tarih öğretiminin amacı ile ilgili olarak aşağıdaki ifadelerin önemini değerlendiriniz. (n=205)	Ortalama	Çok Önemli	Önemli	Biraz Önemli	Önemli Değil
Bireysel gelişimi destekleme	1,41	%72,7	%16,1	%8,3	%2,9
Ortak bilgiyi anlama	1,44	%69,3	%21,5	%4,9	%4,4
Herkes için özgürlük ve eşitliği koruma	1,39	%76,1	%14,6	%3,9	%5,4
Daha eşit bir topluma doğru ilerleme	1,39	%78	%11,7	%3,9	%6,3

Tablo 1’de sosyal bilgiler ve tarih öğretiminin amaçlarına ilişkin dört madde belirtilmiştir. Öğretmenler, bireysel gelişimi destekleme, ortak bilgiyi anlama, herkes için özgürlük ve eşitliği koruma ve daha eşit bir topluma doğru ilerleme yanıtlarının hepsini yüksek oranlarla çok önemli bulmakla birlikte en fazla daha eşit bir topluma doğru ilerleme yanıtını

seçmişlerdir. Bu maddeyi öğretmenler %78 oranında çok önemli bulunmuştur. Öğretmenlerin belirtilen tüm maddeleri çok önemli bulmaları, onlara göre sosyal bilgiler ve tarih öğretiminin birçok amacı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretiminin Önemi

2. Öğrencilerin neden sosyal bilgiler ve tarih öğrendiklerine ilişkin aşağıdaki ifadelerin önemini değerlendiriniz. (n=205)	Ortalama	Çok Önemli	Önemli	Biraz Önemli	Önemli Değil
Geçmiş ve günümüz arasında bağlantı kurma	1,29	%84,9	%6,3	%3,9	%4,9
Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu anlama	1,25	%87,8	%3,9	%3,9	%4,4
Tarihsel sorgulama yürütme	1,40	%74,1	%16,6	%4,4	%4,9
Temel gerçekler hakkında bilgi edinme	1,53	%71,2	%17,1	%4,9	%6,9
Zamanı algılama	1,38	%75,1	%16,1	%4,9	%3,9
Tarihteki mücadeleler ile ilgili edinme	1,46	%66,8	%23,9	%5,4	%3,9

Tablo 2'de öğrencilerin neden sosyal bilgiler ve tarih öğrendiklerine ilişkin çeşitli nedenler yer almaktadır. Bu nedenlerin hepsi en az %66 oranında öğretmenler tarafından çok önemli olarak görülmüştür. Öğretmenler en çok Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu anlama, onu takiben ise geçmiş ve günümüz arasında bağlantı kurma ve zamanı algılama nedenlerine katılmışlardır. Öğretmenlerin diğer nedenlere görece az katıldığı nedenler ise %66,8 ile tarihteki mücadeleler ile bilgi edinme olmuştur. Buna göre öğretmenler tarih ve sosyal bilgileri daha çok hem genel anlamda geçmişini anlama hem de milli anlamda geçmişimizi anlama olarak görmektedir.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretiminde Yöntemler

3. Aşağıdaki öğretim yöntemlerinin önemini değerlendiriniz. (n=205)	Ortalama	Çok Önemli	Önemli	Biraz Önemli	Önemli Değil
Sorgulama (sorgulamaya dayalı öğretim)	1,32	%75,1	%19	%4,4	%1,5
Tartışma	1,40	%69,8	%22	%6,3	%2
İş birliği	1,53	%62	%26,3	%8,8	%2,9
Anlatım	1,67	%52,7	%31,7	%11,7	%3,9

Öğretmenlere sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde çeşitli öğretim yöntemlerinin önemini sorulduğu Tablo 3'te öğrenci sorgulaması, tartışma, iş birliği ve anlatım yöntemleri yer almaktadır. Öğretmenlerin verdiği yanıtlara göre ilk sıralarda %75,1 ile sorgulamaya dayalı öğretim ve %69,8 ile tartışma yöntemleri çok önemli olarak değerlendirilmiştir. Listedeki dört yöntemden en az (%52,7) çok önemli görülen anlatım yöntemi olmuştur. Yine de anlatım yöntemini öğretmenlerin %52,7'sinin çok önemli, %31,7'sinin ise önemli olarak görmesi dikkat çekicidir. Öğretmenlerin sosyal bilgiler ve tarih derslerinde anlatım yöntemini diğer yöntemlere kıyasla daha az önemli görmeleri içeriğin soyut olması ile açıklanabilir.

Birincil Kaynakların Kullanım Amaçları

Tablo 4. Birincil Kaynakların Kullanılmasının Sebepleri

4. Sizce öğrenciler neden birincil kaynakları okuyup analiz etmelidir? (n=205)	Ortalama	Çok Önemli	Önemli	Biraz Önemli	Önemli Değil
Çalışılan dönemle ilgili koşulları anlamayı sağlamak.	1,40	%70,7	%21	%5,9	%2,4
Tarihsel düşünme becerilerini geliştirmek için bir bağ oluşturmak.	1,40	%70,7	%21,5	%5,4	%2,4
Gerçekleri, kavramları ve genellemeleri anlamak.	1,43	%67,3	%25,9	%2,9	%3,9
Tarihsel gerçekleri sorgulamak ve yorumlanmak.	1,31	%78,5	%14,6	%3,9	%2,9
Standartlaştırılmış testlerde başarı için gerekli bilgileri sunmak.	2,21	%30,2	%30,7	%26,8	%12,2

Tablo 4’te öğretmenlere, öğrenciler neden birincil kaynakları okuyup analiz etmeliler sorusu ile dört madde sunulmuştur. Verilen maddelere bakıldığında öğretmenler çok önemli olarak şu nedenleri seçmişlerdir: çalışılan dönemle ilgili koşulları anlamayı sağlamak, tarihsel düşünme becerilerini geliştirmek için bir bağ oluşturmak, gerçekleri kavramları ve genellemeleri anlamak ve tarihsel gerçekleri sorgulamak ve yorumlamak. Özellikle tarihsel gerçekleri sorgulamak ve yorumlamak seçeneği %78,5 oranla en fazla tercih edilmiştir. Bunun nedeni birincil kaynakların tarihsel araştırmalarda ilk başvurulmak istenen kaynak olması denilebilir. Ayrıca araştırmalarda birincil kaynağın güvenilir bulunması ve bunun üstünden yorum yapmak da eklenebilir. Bunu takip eden maddeler, tarihsel birincil kaynakların doğası diyebileceğimiz; çalışılan dönemle ilgili koşulları anlamayı sağlamak (%70,7) ve tarihsel düşünme becerilerini geliştirmek için bir bağ oluşturmak (%70,7) olmuştur. Standartlaştırılmış testlerde başarı için gerekli bilgileri sunmak maddesi ise %30,2 ile en az çok önemli olarak işaretlenen madde olmuştur. Öğrencilerin karşılaşacakları düzey atlama sınavları bu derslerin programlarında bulunan kazanımlara göre hazırlanmaktadır. Dolayısıyla öğretmenler bu sınavlarda birincil kaynakları önemli görmezken belki de sınavların kazanımları yansıtmadıkları düşünülerek bu yanıtlar verilmiş olabilir.

Tablo 5. Birincil Kaynakların İşlenmesi

5. Öğrencileriniz birincil kaynakları analiz ederken aşağıdaki eylemleri ne sıklıkla gerçekleştiriyor? (n=205)	Ortalama	Çok Sık	Sık	Bazen	Seyrek	Hiç
Önemli kişiler, olaylar ve fikirler için kaynağı incelemek.	2,28	%32,7	%26,3	%24,4	%13,7	%2,9
Birden çok veri kaynağında ayrıntıları karşılaştırmak ve farklılıkları tespit etmek.	2,44	%29,8	%24,9	%22,9	%16,6	%5,9
Önyargı, çarpıtma ve propagandayı tespit etmek ve değerlendirmek.	2,44	%28,8	%25,4	%25,9	%13,2	%6,8
Verilerin oluşturulma bağlamına göre geçmiş verileri sorgulamak.	2,36	%31,7	%27,8	%19,5	%14,1	%5,9
Bir kaynağın güvenilirliğini, yetkisini ve özgünlüğünü değerlendirmek.	2,41	%35,6	%21,5	%18	%16,1	%8,8

Tablo 5’te öğretmenlere göre öğrencilerinin birincil kaynakları analiz ederken gerçekleştirdiği eylemlerin sıklığı yer almaktadır. Öğretmenler öğrencilerinin çok sık olarak %35,6 ile bir

kaynağın güvenilirliğini, yetkisini ve özgünlüğü değerlendirmek amacıyla birincil kaynakları analiz ettiklerini belirtmişlerdir. İkinci olarak önemli kişiler, olaylar ve fikirler için kaynağı incelemek seçeneği görülmektedir. Daha sonra; verilerin oluşturulma bağlamına göre geçmiş verileri sorgulamak, birden çok veri kaynağında ayrıntıları karşılaştırmak ve farklılıkları tespit etmek maddelerine katıldıkları görülmektedir. Çok sık ve sık seçeneklerinin daha fazla seçilmesi öğretmenlerin birincil kaynakları çeşitli yönlerle ele aldıklarını göstermektedir.

Sınıf ve Web Tabanlı Birincil Kaynak Kullanımının Karşılaştırması

Tablo 6. Birincil Kaynakları Kullanım Sıklığı

6. Aşağıdaki birincil kaynakları ne sıklıkta kullanıyorsunuz? (n=205)	Sınıf Temelli	Web Temelli
Haftada birden fazla	%53,2	%59,5
Ayda iki veya üç defa	%33,2	%24,4
Ayda iki defadan az	%13,7	%16,1

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlere birincil kaynakları kullanma sıklıklarının sorulduğu görülmektedir. Birincil kaynaklar sınıf temelli ve web temelli kaynaklar olarak yer almaktadır. Öğretmenlerin web temelli tarihsel kaynakları sınıf temelli tarihsel kaynaklara göre daha sık kullandığı görülmektedir. Bu duruma ilişkin açıklamalara tartışma bölümünde yer verilecektir.

Tablo 7. Birincil Kaynakların Türleri ve Kullanım Sıklıkları

7. Aşağıdaki birincil kaynak türlerini ne sıklıkta kullanıyorsunuz? (n=205)	Ortalama	Çok sık	Sık	Bazen	Seyrek	Hiç
Sınıf bazlı tarihi metinler	2,08	%32,7	%36,6	%22,9	%5,9	%2
Web bazlı tarihi metinler	2,25	%29,3	%35,1	%23,4	%5,9	%6,3
Sınıf bazlı tarihi fotoğraflar	2,10	%36,1	%30,2	%23,4	%8,3	%2
Web bazlı tarihi fotoğraflar	1,91	%44,9	%29,8	%18	%3,9	%3,4
Sınıf bazlı videolar	2,38	%27,8	%28,8	%28,8	%7,3	%7,3
Web bazlı videolar	1,97	%42,4	%30,2	%19	%4,4	%3,9

Tablo 7’de öğretmenler sınıf temelli ve web temelli birincil kaynak türlerinin kullanma sıklıklarını belirtmişlerdir. Buna göre sınıf temelli tarihi metinlerin (%32,7) web temelli tarihi metinlere göre daha sık kullanıldığı görülmektedir. Web temelli tarihi fotoğraflar ve videolar ise sınıf temelli fotoğraflara göre daha sık kullanılmıştır. Tarihi birincil kaynak türlerinden ise sırasıyla videolar, fotoğraflar ve metinler tercih edilmiştir. Bu durumda gelişen teknoloji ile webde sunulan düzeltilmiş videoların artması etkili olabilir.

Tablo 8. Web ve Sınıf Tabanlı Birincil Kaynakların Farkları

8. “Web temelli birincil kaynaklar, sınıf temelli tarihsel birincil kaynaklardan.....” (n=205)	Ortalama	Çok doğru	Doğru	Biraz doğru	Doğru değil
Ulaşılması daha kolaydır.	1,57	%60	%27,8	%7,3	%4,9
Kullanımı daha kolaydır.	1,67	%56,1	%28,8	%7,3	%7,8
Daha esnek kullanım imkânı sağlar.	1,68	%57,1	%26,3	%7,8	%8,8
Daha katılımcıdır.	1,80	%45,4	%34,1	%15,6	%4,9
Daha dinamiklidir.	1,63	%57,1	%26,3	%12,7	%3,9
Daha organize edilir.	1,85	%43,9	%34,6	%13,7	%7,8

Tablo 8’de öğretmenlere sınıf temelli ve web temelli birincil kaynaklar arasındaki farklar sorulmuştur. Bunlar; ulaşılması daha kolay olması, kullanımı daha kolay olması, daha esnek kullanım imkânı sağlaması, daha katılımcı olması, daha dinamik olması ve daha organize olması şeklindedir. Öğretmenler özellikle web temelli tarihsel birincil kaynakların sınıf temelli birincil kaynaklardan %60 oranla daha ulaşılabilir olduğu maddesine katılmışlardır. Bunu web temelli kaynakların daha esnek kullanım imkânı sunması ve daha kolay kullanılabilir olduğu maddeleri izlemiştir. Dolayısıyla öğretmenler belirtilen tüm yönlerde web kaynaklarını daha olumlu değerlendirmiştir.

Web Temelli Birincil Kaynak Kullanımının Tasviri

Tablo 9. Web Temelli Birincil Kaynakları Kullanım Alanları

9. Aşağıdakilerin her biri için web temelli birincil kaynaklara ne sıklıkta erişiyorsunuz? (n=205)	Ortalama	Çok sık	Sık	Bazen	Seyrek	Hiç
Tarihi kaynakları bulmakta zorlanılan yerler	2,29	%29,3	%29,8	%28,8	%7,3	%4,9
Sınıfta kullanmak için web sitelerini ve birincil kaynakları belirleme	2,03	%34,6	%37,1	%21	%5,4	%2
Tarihsel sorgulama yürütme	2,19	%27,8	%35,6	%29,3	%4,4	%2,9
Sınıfta öğrencinin kullanımı için web sitelerini ve birincil kaynakları belirleme	2,00	%37,6	%35,1	%19	%6,3	%2
Genel tarih anlayışını geliştirmek	2,06	%34,6	%34,6	%22,9	%5,4	%2,4

Web temelli birincil kaynaklara ne sıklıkla erişiyorsunuz sorusunun maddelerine öğretmenlerin verdikleri yanıtlar yukarıda Tablo 9’da verilmiştir. Buna göre öğretmenlerin verilen eylemlerin genelinde webe erişimlerinin çok sık düzeyde olmadığı görülmektedir. Çok sık erişilmiş olarak dikkat çeken maddeler öğretmenlerin sınıflarında öğrenci kullanımı için ve kendi kullanımları için webe erişmiş olmalarıdır. Bunlar ise web sitelerini belirlemek ve birincil kaynakları belirlemek amacıyla. Öğretmenlerinin web kaynaklarına erişmelerinin çok sık olan bir diğer nedeni ise genel tarih anlayışına katkı sağlamak amacıyla olduğu görülmektedir. Listede an az çok sık olarak işaretlenen madde ise tarihsel sorgulama yürütme amacıyla webe erişmedir. Ancak Tablo 3’te sorgulamaya dayalı öğretim öğretmenler tarafından oldukça önemli olarak görülmüştür. Tarihsel sorgulama yürütme maddesi çoğunlukla çok sık ve sık olarak tercih edilmiştir.

Tablo 10. Web Temelli Birincil Kaynak Ortamları ve Kullanım Durumları

10. Aşağıdaki sitelere hangi nedenlerle eriştiniz?	Ortalama	Öğrencilerle tarihsel analiz yapmak için	Öğrenciler olmadan tarihsel analiz yapmak için	Siteyi ziyaret ettim, tarihsel analiz için kullanmadım.	Siteyi duydum ama kullanmadım	duydum hiç duymadım	hiç veya kullanmadım
Türk Tarih Kurumu	2,23	%26,3	%33,2	%32,2	%7,3		%1
Devlet Arşivleri	2,67	%15,1	%30,7	%27,8	%24,4		%2
Sanal Müze	1,81	%53,7	%18	%22	%5,9		%0,5
Milli Kütüphane	2,77	%18,5	%28,3	%22	%20,5		%10,7

Tablo 10’da “Aşağıdaki sitelere hangi nedenlerle eriştiniz?” sorusuna yönelik olarak Türk Tarih Kurumu, Devlet Arşivleri, Sanal Müze ve Milli Kütüphane’nin web siteleri sunulmuştur. Buna göre öğretmenlerin genel olarak bu web sitelerinden haberdar oldukları ve bireysel olarak tarihsel analiz yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak öğrencileriyle birlikte tarihsel analiz yapanların oranı, dört sitenin üçünde öğretmenlerin üçte birini geçmemiştir. İlginç olarak Devlet Arşivleri ve Milli Kütüphane’nin web sitelerini duyan ancak hiç kullanmamış olan öğretmenler de vardır. Bir diğer ilginç nokta ise Milli Kütüphane’nin web sitesini %10,7 oranında hiç duymamış ve kullanmamış öğretmenlerin olmasıdır. Öğretmenler öğrencileriyle birlikte tarihsel analiz yapmak için ise en çok sanal müzenin web sitesine erişmişlerdir.

Öğretmenlerin Web Temelli Birincil Kaynakları Kullanmamalarının Nedenleri

Tablo 11. Web Temelli Kaynakların Kullanımının Etkileri

11.Aşağıdaki ifadeler ne ölçüde katılıyorsunuz? (n=205)	Ortalama	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Web, daha önce ulaşamayan kaynaklara erişime izin verir.	2,22	%34,6	%27,8	%22,9	%10,2	%4,4
Videolar ve resimler webi kullanmak için iyi bir nedendir.	1,60	%58,5	%28,8	%8,3	%3,4	%1
Hiper metin belgeleri webi kullanmak için iyi bir nedendir.	1,82	%45,9	%31,2	%18,5	%3,9	%0,5
Web kaynakları daha zengin tarihsel deneyimler sağlar.	2,25	%35,1	%24,4	%28,3	%4,4	%7,8
Web kaynaklarını kullanmak sınıf (derse) hazırlık süresini artırır.	2,41	%31,2	%24,9	%22	%15,1	%6,8
Web sayesinde öncekinden daha fazla birincil kaynak kullanıyorum.	2,29	%29,3	%36,6	%17,6	%8,8	%7,8
Web, sınıfta birincil kaynakları kullanma şeklimi değiştirdi.	2,31	%27,3	%34,6	%24,4	%6,8	%6,8
Webde yararlı kaynakları bulmaya çalışmak sinir bozucudur.	3,38	%12,7	%13,2	%22,4	%27,3	%24,4
Web kaynakları olsun olmasın öğretimde hiçbir fark yoktur.	3,95	%7,3	%6,3	%19,5	%18	%48,8

Tablo 11’de öğretmenlerin web temelli kaynaklara ilişkin maddelere verdikleri yanıtlar yer almaktadır. Öğretmenlerin yarısından fazlası web kaynaklarının video ve resim kullanmak için iyi bir neden olmasına katılmıştır. Öğretmenlerin %45,9’u ise hiper metinleri kullanma maddesine, %34,6’sı ise web kaynaklarının daha önce ulaşamayan kaynaklara erişimine izin verir maddesine katılmışlardır. Webde yararlı kaynakları bulmak sinir bozucudur maddesinin %12,7 olması, gösteriyor ki öğretmenler webde kaynaklara erişim konusunda sıkıntı yaşamamaktalar. Öğretmenlerin %7,3’ü ise öğretimde web kaynakları olsun veya olmasın fark olmadığı inancındadırlar. Ayrıca öğretmenlerin çoğu (%31,2; %24,9) web kaynaklarını kullanmanın sınıf hazırlık süresini artırdığını belirtmektedir.

Tablo 12. Web Temelli Birincil Kaynak Kullanılmamasının Sebepleri

12. Webdeki birincil kaynakları kullanmıyorsanız veya kullanımınız sınırlıysa, nedenini belirtiniz. (n=205)	Ortalama	Çok önemli	Önemli	Biraz önemli	Önemsiz
Webde birincil kaynakları aramak için zaman yok.	2,95	%9,8	%26,8	%22,4	%41
Uygun birincil kaynakları bulmak için incelenmesi gereken çok fazla web sitesi var.	2,17	%31,7	%33,2	%21,5	%13,7
Sınıfta webi kullanmak için uygun hazırlık yok.	2,66	%17,1	%27,3	%28,3	%27,3
Birincil kaynakları kullanmak için uygun hazırlığım yok.	3,13	%4,9	%27,8	%26,8	%40,5
Birincil kaynaklar dersime uygun değil.	1,79	%9,8	%18,5	%21	%50,7

Tablo 12’de “Webdeki birincil kaynakları kullanmıyorsanız veya kullanımınız sınırlıysa, nedenini belirtiniz.” sorusuna yönelik olarak çeşitli nedenler yer almaktadır. Öğretmenlerin üçte ikisi webde uygun birincil kaynakları kullanmak için çok fazla web sitesi olduğuna katılmışlardır. Sınıfta web kaynaklarını kullanmak için hazırlık olmadığını belirten ve bireysel hazırlığı olmadığını belirten öğretmenlerin oranları da dikkat çekicidir. Bu sonuçlara göre öğretmenlerin web kaynaklarını kullanmaya istekli olduğu ancak yeteri kadar hazırlıkları olmadığı söylenebilir.

Tablo 13. Web Temelli Birincil Kaynak Kullanımını Artırma Yolları

13. Okuldaki veya sınıftaki hangi değişiklikler web temelli birincil kaynakları kullanma olasılığınızı artırır? (n=205)	Ortalama	Çok önemli	Önemli	Biraz önemli	Önemsiz
Sınıfta web erişimi olan daha fazla bilgisayar.	1,79	%54,6	%23,9	%9,3	%12,2
Müfredatta tarihsel belgeleri incelemek için daha fazla zaman verilmesi.	1,46	%67,8	%21	%8,3	%2,9
Daha az standartlaştırılmış test.	1,80	%47,8	%30,2	%16,1	%5,9
Webde birincil kaynakları bulmak için daha fazla eğitim.	1,63	%56,6	%27,8	%11,7	%3,9
Birincil kaynak belgelerinin kullanımına ilişkin daha fazla eğitim.	1,51	%60	%30,7	%7,3	%2
Sınıfta webi kullanma konusunda daha fazla eğitim.	1,69	%54,6	%25,4	%16,6	%3,4

Tablo 13’te öğretmenlere web kaynaklarını kullanma olasılıklarının artması için çeşitli maddeler sıralanmıştır. Öğretmenler söz konusu maddelerin tümüne genel olarak çok önemli görmektedir. Özellikle öğretim programında birincil kaynaklarla ilgili daha fazla zaman olması, birincil kaynakları kullanma konusunda eğitim, webde birincil kaynakları kullanma konusunda eğitim maddeleri daha çok önemli görülmüştür. Sınıfta webe erişimi olan bilgisayarların olması maddesi de %54,6 ile dikkat çekmektedir. Oysaki ülkemizde uygulanan Fatih projesinin katkılarının yansımaları olması beklenmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde katılımcı öğretmenler, sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde sorgulama ve tartışma öğretim yöntemlerini diğer yöntemlere nazaran daha önemli bulmuşlardır. Bu yöntemlerin kanıt temelli öğretime uygun yöntemler olduğu

söylenbilir. Çünkü öğrencilerin elde edilen belgeleri sorgulaması ve bunun hakkında tartışması kanıt temelli öğretim ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Birincil kaynakların kullanım amaçlarında ise katılımcı öğretmenler en fazla öğrencilerinin tarihsel gerçekleri sorgulamak ve yorumlamak, önemli kişiler, olaylar ve fikirler için kaynağı incelemek amacıyla bu kaynakları okuyup analiz etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu durum öğretmenlerin birincil kaynakları kullanırken farklı bakış açılarından yararlanmak istemeleri ile açıklanabilir. Seyhan (2021) sosyal bilgiler dersinde arşiv belgelerinin kanıt olarak kullanılmasının nesnel ve güvenilir bilgi kaynağı olacağını ve objektif değerlendirmelere fırsat oluşturabileceğini belirtmektedir. Öğretmenlerin ayrıca web aracılığıyla daha fazla birincil kaynağa eriştikleri görülmektedir. Bu kaynaklardan metinlere daha çok sınıf temelli, fotoğraflar ve videolara ise web aracılığıyla eriştikleri raporlanmıştır. Öğretmenler web ile edinilen birincil kaynakları sınıf temelli birincil kaynaklara göre daha kolay ulaşılabildiğini ve esnek kullanım imkânı sunduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenlerin birincil kaynaklar için ziyaret edebilecekleri web siteleri ve bunları kullanım amaçları sorulmuştur. Buna göre bu sitelerden en fazla öğrenciler ile tarihsel analiz için kullanılan web sitesi Sanal Müze olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sağlanan sitede çeşitli müzeler 360 derece görüş açısıyla sanal olarak gezilebilmektedir (<https://sanalmuze.gov.tr/>). Sanal Müze'nin sıklıkla tercih edilmesi görsellik, daha kolay erişilebilir olması ve teknolojik yeniliklerin öğrencilerin ilgisini çekmesi gibi nedenler olabilir. Turgut (2015) sanal müze kullanılarak planlanan etkinliklerin kazanımları aktarmada başarılı olduğunu ve öğrencilerin dersler sırasında kendilerini müzede gibi hissettiklerini, uygulanan etkinliklerin derslere dinamizm getirdiğini tespit etmiştir. Bu sitelerden en az öğrenciler ile tarihsel analiz için kullanılan web sitesi ise Devlet Arşivleri olmuştur. Bu durumda belgelerin belirli bir ücret karşılığında bir süre sonra araştırmacıya sağlanması etkili olabilir. Bunların yanı sıra Milli Kütüphane %10,7, Devlet Arşivleri %2 oranında hiç duyulmamış olarak işaretlenmiştir. Doğan ve Dinç (2007) de yapmış oldukları çalışma sonucunda sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu, Milli Kütüphane gibi kurumların açık ve ücretsiz olarak birincil kaynakları sunmasını önermektedir. Öğretmenler genel olarak web kaynaklarının video ve resim barındırmasını, hiper metin sunmasını oldukça olumlu bulmaktadır. Ayrıca öğretmenler webdeki birincil kaynakların öğretim açısından oldukça etkili olduğuna inanmakta, web sayesinde daha fazla birincil kaynak kullandıklarını belirtmektedir. Gelişen teknoloji ile web ortamında sunulan verilerin genişlemesi, cihaz kullanımının artması ve yukarıdaki belirtilen nedenlerin web temelli birincil kaynak kullanımına karşı olumlu etki yarattığı söylenebilir. Bununla birlikte öğretmenler uygun birincil kaynak bulmak için incelenmesi gereken çok fazla web sitesi olduğunu düşünmektedir. Öğretmenlerin yarısına yakın bir kısmı sınıflarında webi kullanmak için gerekli teknik donanım eksikliği sebebiyle kısıtlandığını belirtmiştir. Öğretmenlere web kaynaklarını kullanma olasılıklarının artması için önemlerini belirtecekleri altı madde sunulmuştur. En fazla oranda çok önemli görülen madde ise “müfredatta tarihsel belgeleri incelemek için daha fazla zaman verilmesi” olmuştur. Dolayısıyla öğretim programlarında önemli görülen birincil kaynak kullanımına gereken zamanın sağlanmadığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra öğretmenler birincil kaynaklara ulaşmak için çok fazla web sitesini taramaları gerektiğini belirtmiştir. Bunun da daha fazla zaman ihtiyacı konusunda sebep oluşturacağı düşünülmektedir. İkinci en fazla oranda çok önemli görülen madde ise “birincil kaynak belgelerinin kullanımına ilişkin daha fazla eğitim” maddesi olmuştur. Dönmez ve Altinkulaç'ın (2014) çalışmasında da sosyal bilgiler öğretmen adaylarının birincil kaynaklara ilişkin olarak aldıkları lisans eğitimini yeterli görmedikleri sonucu bu sonuç ile örtüşmektedir. Bu sorunun lisans eğitimi sürecinde ilgilenilmesi gereken bir durum olduğu düşünülmektedir. Hallaç ve Ünal (2021) tarafından yürütülen çalışmada sosyal bilgiler öğretmenleri derslerinde

arşiv belgelerini kullanmaya yönelik olumlu tutuma sahip oldukları ancak bu belgelerin seçilmesi ve birer eğitim materyaline dönüştürülmesi konusunda yeterince bilgiye sahip olmadıkları görülmüştür. Aynı çalışmada bu problemlerin giderilmesine yönelik olarak öğretmenlere mesleki gelişim programı uygulanarak yapılan eylem araştırması sonucunda öğretmenler arşiv belgelerinin tarih derslerinde kullanımını konusunda olumlu tutum geliştirmiş, arşiv belgelerinin seçimi, orijinalliğinin test edilmesi, uyarlanması, uygulanması ve değerlendirmesi ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmuşlardır.

Öneriler

1. Öğretmenlere web temelli birincil kaynakların belirlenmesi ve öğretimde kullanılabilmesi amacıyla hizmet içi eğitim verilebilir.
2. Öğretim programlarının kazanımları doğrultusunda uygun birincil kaynakların bir listesi geliştirilebilir.
3. Birincil kaynakların kullanımı ile ilgili öğretmen ve öğrencilerin dahil olduğu farklı araştırma yöntem ve tekniklerin kullanılabilmesi için araştırmalar yapılabilir.
4. Web temelli birincil kaynakların kullanımına uygun sınıf ortamlarının sağlanması kazanımların gerçekleştirilmesinde olumlu etki oluşturabilir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, B. (2005). Tarih öğretiminde fotoğraf kullanımı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1),185-197.
- Akbulut, M. (2019). *Birinci elden kaynaklara dayalı sosyal bilgiler öğretiminin öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Alabaş, R. (2007). *İlköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde kanıt temelli öğrenme modeli: Bir eylem araştırması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ariel, D., & Will, D. (1983). *Tarih üzerine* (Çev. Hüseyin Zamantılı). Hülbe Yayınları.
- Aslan, H., & Turan, İ. (2016). Tarih öğretmenlerinin görsel materyal kullanım düzeyleri. *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 18, 347-361.
- Ata, B. (2001). Çanakkale Savaşlarını nasıl öğreteceğiz? *Türk Yurdu*, 164, 23-29.
- Ata, B. (2002). Tarih derslerinde “dokümanlarla öğretim” yaklaşımı. *Türk Yurdu*, 175, 80-86.
- Ata, B. (2011). Sosyal bilgiler eğitiminde iyi bir örnek; ABD Kongre Kütüphanesinin Amerikan hafıza projesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(2), 261-270.
- Brislin, R. W. (1970). Back-translation for cross-cultural research. *Journal of cross-cultural psychology*, 1(3), 185-216.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education* (6th ed.). Routledge.
- Coltham, J. B., & Fines, J. (1993). *Tarih öğretiminin eğitimsel hedefleri* (Çev. Mustafa Safran). *Belleten*, 57(220), 827-842.
- Craver, K. (1999). *Using internet primary sources to teach critical thinking skills in history*. Westport, CT: Greenwood Publishing Group.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative* (4th ed.). Pearson.
- Çağlayan, Y. (1981). *Tarih öğrenimine başlangıç*. Özkur Ofset.

- Dilek, D. (2009). Geçmiş imgelerle yeniden kurmak: İlköğretim düzeyinde tarihsel imgelem becerilerinin kullanımı üzerine ikonografik bir analiz. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(2), 633-689.
- Doğan, Y. (2008). Sosyal bilgiler öğretiminde tarihsel yazılı kanıt kullanmanın öğrencilerin akademik başarısına etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 171-186.
- Doğan, Y., & Dinç, E. (2007). Birinci elden tarih kaynaklarının sosyal bilgiler ve tarih derslerinde internet üzerinden kullanımı; ABD ve İngiltere'den uygulama örnekleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 195-220.
- Dönmez, C., & Altıkulaç, A. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ortaokul T.C İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi konularının öğretiminde tarihsel kaynakların kullanımına yönelik görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(3), 923-942.
- Eamon, M. (2006). A "Genuine Relationship with the Actual": New Perspectives on Primary Sources, History and the Internet in the Classroom. *The History Teacher*, 39(3), 297-314. <https://doi.org/10.2307/30036799>
- Gay, L. R., Mills, G. E., & Airasian, P. W. (2011). *Educational research: Competencies for analysis and applications* (10th ed.). Pearson Higher Ed.
- Gray, T., & Owens, S. (2003). From Attics to Graveyards. *Social Education*, 67(7), 386-388.
- Işık, H. (2011). Ortaöğretim tarih derslerinde birinci ve ikinci el kaynaklar ile etkinlik temelli ders işlemenin öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerine etkisi. *Turkish Studies*, 6(1), 1323-1337.
- Hallaç, S., & Ünal, U. (2021). Arşiv belgelerinin sosyal bilgiler derslerinde kullanımına yönelik öğretmenlerin mesleki gelişim programı. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 88-106.
- Hicks, D., Doolittle, P., & Lee, J. K. (2004). Social studies teachers use of classroom-based and web-based historical primary sources. *Theory & Research in Social Education*, 32(2), 213-247, <https://doi.org/10.1080/00933104.2004.10473253>.
- Kabapınar, Y. (2007). Yeni öğrenme anlayışının ışığında sosyal bilgiler ders kitapları. *İlköğretimde hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* içinde (ss. 335-367). Maya Akademi Yayınları.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel.
- Library of Congress. (2021, Ocak 12). Library of Congress: <https://www.loc.gov/programs/teachers/getting-started-with-primary-sources> adresinden alındı.
- McMillan, J. H., & Schumacher, S. (2013). *Research in education: Evidence-based inquiry* (7th ed.). Pearson.
- MEB. (2018a). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2018b). *Ortaöğretim tarih dersi öğretimi programı (9,10 ve 11.Sınıflar)*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2018c). *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programı (Ortaokul 8.sınıf)*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Morgan, D., & Rasinski, T. (2012). The power and potential of primary sources. *The Reading Teacher*, 65(8), 584-594.
- Nichol, J. (1996). *Tarih öğretimi*. (Yay. Haz. Mustafa Safran).
- Özbaş, B. Ç. (2010). *12-14 yaş grubu öğrencilerin tarihsel düşünme gelişimi ve tarihsel kanıt kullanımı* [Doktora tezi]. DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Safran, M., & Köksal, H. (1998). Tarih öğretiminde yazılı kanıtların kullanılması. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 71-86.
- Santiago Canyon College. (2021, Ocak 12). Santiago Canyon College. <https://scccollege.edu/Library/Pages/primarysources.aspx>
- Servet, Ü., Dinç, E., & Acun, İ. (2018). Sosyal bilgiler öğretiminde müze ve tarihi mekân kullanımının 7.sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler algılarına etkisi; Bir eylem araştırması. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(1), 135-168.

- Seyhan, A. (2021). Arşiv belgelerinin sosyal bilgiler dersinde kullanılmasına ilişkin öğretmen adayı görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(229), 655-680.
- Şahingöz, M., & Akbaba, B. (2009). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihinde çoklu ortam kullanımının akademik başarı ve tutuma etkisi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 17-37.
- Tosh, J. (2005). *Tarihin peşinde* (Çev. Ö. Arıkan). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turgut, G. (2015). *Sosyal bilgiler dersinde bir eğitim aracı olarak sanal müze kullanımı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Veccia, S. H. (2004). *Uncovering our history: Teaching with primary sources*. American Library Association.
- Vella, Y. (1999). Using historical sources with primary school children. *Education* 2000, 5, 3-5. <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/54919>
- Yale University. (2021, Ocak 12). Yale. <https://primarysources.yale.edu/>

EXTENDED ABSTRACT

Social Studies and History Teachers' Use of Classroom and Web-Based Historical Primary Resources

Introduction

Primary sources, which have an important place in history teaching, have started to be transferred to digital archives today. It is important to determine how and to what extent these archives are used in the teaching process of social studies and history lessons. For this reason, the research is considered important.

The purpose of this research is to determine the use of primary historical sources by social studies and history teachers. In the study, it is also aimed to examine teachers' use of primary resources in their classrooms (text, photo, video), which can be accessed via the web, as well as the use of printed primary resources. Nowadays, it is important for educators to access these resources and integrate them into their lessons due to the fact that primary sources, which are considered as historical evidence, are transferred to the web environment and access to them becomes widespread.

Method

The study examining the classroom and web-based historical primary resource usage of Social Studies and History teachers was carried out by survey model one of the quantitative research models. Quantitative research can be grouped into three main groups as experimental research, relational research, and survey research (Creswell, 2012). Survey studies involve collecting data to test hypotheses or answer questions about people's views on some topic or topics (Gay, Mills & Airasian, 2011, p. 183).

The participants of the study are Social Studies and History teachers working in public and private schools. In the study, convenience sampling method, one of the non-probabilistic sampling methods, was used in order to collect data in easily accessible and practicable units (Cohen, Manion, & Morrison, 2007; Creswell, 2012). In this way, a total of 205 teachers as 61 History and 144 Social Studies teachers participated in the research.

The survey developed by Hicks, Doolittle, and Lee (2004) was adapted to Turkish and used for data collection in the study. For adaptation, the translation of the survey was made into the target language by an English language expert. Later, the translation was translated into English by another linguist, and its Turkish version was finalized after being compared with the original. After these, the survey was sent to one Turkish expert and three social studies education experts for pilot application, and final corrections were made in terms of expression. The survey consists of 13 sections, excluding demographic information. The survey is particularly limited to three parts: demographic information, class-based historical primary resource use, and web-based primary resource use.

The analysis of the data was carried out with the SPSS 24 (Statistical Package for the Social Sciences) computer program. Descriptive (percentage, frequency, average) analysis was used within this program. After the data was processed, it was adapted as in the original study and

examined under the following five headings in the findings: (a) the purpose of social studies-history teaching and learning, (b) the purpose of using primary sources, (c) the comparison of classroom-based and web-based historical primary resource use, (d) a depiction of web-based historical primary resource usage; and (e) reasons why teachers do not use web-based primary resources.

Results

All four items related to the purposes of teaching history and social studies were considered very important by teachers. This situation shows that teachers diversify their teaching objectives. In other words, history and social studies teaching can be carried out for many purposes.

As a result of the findings obtained from the research, the participating teachers found the inquiry and discussion teaching methods in social studies and history teaching more important than other methods.

For the purposes of using primary sources, the participating teachers stated that their students should mostly read and analyze these sources in order to question and interpret historical facts and examine the source for important people, events and ideas. This situation can be explained by the teachers' desire to benefit from different perspectives while using primary sources.

It is also seen that teachers access more primary resources via the web. Teachers stated that primary resources acquired through the web are more easily accessible and flexible than classroom-based primary resources. The websites that teachers can visit for primary resources and their intended use were asked. Accordingly, the most used website for historical analysis with students among these sites was the Virtual Museum. On the site provided by the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey, various museums can be visited virtually with a 360-degree view (<https://sanalmuze.gov.tr/>).

Teachers generally find it very positive that web resources contain videos and images and offer hypertext.

Six items are presented to teachers, which they will highlight in order to increase the possibility of using web resources. The item that was considered most important was “giving more time to study historical documents in the curriculum”. Therefore, it is thought that the time required for the use of primary resources, which is considered important in education programs, is not provided. In addition, teachers stated that they had to scan too many websites to access primary sources.

"International Journal of New Approaches in Social Studies - IJONASS" is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).